

ДЕМОГРАФІЯ, ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

УДК 331.101:522

Шахно А.Ю.,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки,
організації та управління підприємствами
Андрух Л.С.,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Shakhno A.Yu.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., assistant professor at the department of
economics, organization and management of enterprises
Andruk L.S.,
SIHE "Kryvyi Rih National University"

CURRENT STATE AND OUTLOOK FOR DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN UKRAINE

Постановка проблеми. В умовах сьогодення розвиток економіки України значною мірою залежить від рівня розвитку людського капіталу. Саме людський капітал є основним багатством і найбільш цінним ресурсом будь-якого суспільства, а головним критерієм соціально-економічного прогресу країни виступають досягнення в галузі розвитку людини. Розвиток людського капіталу забезпечує безперервність процесу формування інновацій та сприяє економічному добробуту суспільства країни. Однак, ефективність використання людського капіталу є найгострішою соціально-економічною проблемою нашої країни та потребує дослідження нинішнього стану та перспектив його розвитку, що в свою чергу потребує проведення наукових досліджень даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями формування та розвитку людського капіталу займалися багато зарубіжних вчених та економістів: Г. Беккер, М. Блаут, У. Боуен, А. Сміт, Дж. Міль, Д. Рікардо, Т. Шульц та ін. Серед вітчизняних вчених слід відзначити роботи О. Амоші, С. Бандура, В. Брича, О. Грیشнової, М. Долішнього, Т. Заяць, А. Колота, Е. Лібанової, Н. Лук'яненко, О. Новікової, Н. Ушенко та ін.

Проте наукові дослідження недостатньо охопили особливості розвитку людського капіталу, основних проблем та перспектив розвитку, що стало предметом даного дослідження.

Постановка завдання. Мета полягає у дослідженні сучасного стану функціонування людського капіталу України, актуальних проблем та перспектив його розвитку і визначенні шляхів подолання негативних тенденцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних ринкових умовах формування людського капіталу стає основою економічного зростання, докорінних структурних зрушень і займає провідне місце у формуванні високого рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Науковці по-різному підходили до визначення сутності поняття «людський капітал» (табл.1) [2; 6].

Виходячи з різних трактувань даного поняття, слід зазначити, що основними складовими людського капіталу є: здібності, знання, вміння, навички, досвід, здоров'я, освіта, культура.

Відповідно до звітів Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй про людський розвиток [9], оцінка розвитку людського капіталу проводиться з використанням Індексу людського розвитку (ІЛР) і його компонентів (тривалість життя при народженні, тривалість навчання, рівень життя через показник ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності). Відповідно до матеріалів міжнародних звітів, можна зазначити, що у 2015 році Україна за індексом людського розвитку посіла

81 місце із 188 країн (2014-го — 83, 2010-го — 69). На 2015 рік значення індексу дорівнює 0,747 і, за оцінками фахівців, все ж цей показник належить до категорії високого рівня людського розвитку: за період із 1990-го по 2014-й значення ІЛР зросло із 0,705 до 0,747 балів, або на 6%. Тобто, в середньому на 0,024% за рік.

Таблиця 1

Тлумачення поняття «людський капітал» зарубіжними та вітчизняними вченими

Автори	Визначення
Г. Беккер	Людський капітал "формується за рахунок інвестицій в людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію і пошук інформації про ціни і доходи"
Т. Шульц	Людський капітал зводиться до розвитку знань і здібностей, які людям надають "шкільна освіта, навчання на робочому місці, зміцнення здоров'я і зростаючий запас економічної інформації"
Г. Боуен	Людський капітал "складається з набутих знань, навичок, мотивацій та енергії, якими наділені людські істоти і які можуть використовуватися впродовж певного часу для виробництва товарів і послуг"
Л. Туроу	Людський капітал представляє собою "продуктивні здібності, обдарування і знання"
О. Грішнова	Людський капітал –це сформований і розвинутий у результаті інвестицій та накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи тій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу
С. Дятлов	Людський капітал розглядається як носій системних відносин суспільного відтворювального процесу, в якому відбувається інтеграція індивідуальної форми праці в суспільну.
С. Струмилін	Людський капітал формується внаслідок віддачі інвестицій у навчання, при цьому важливу роль відіграють фактори кваліфікації праці

Джерело: складено авторами на основі [2; 6]

Індекс людського розвитку та його складові у 2015 році представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Індекс людського розвитку та його складові у 2015 році

Країна	Місце у світі за ІЛР	Значення ІЛР	Тривалість життя (років)	ВВП на особу населення (тис. дол.)	Індекс рівня освіти
Норвегія	1	0,944	81,6	61472	0,907
США	8	0,915	78,1	55837	0,890
Швеція	14	0,907	82,2	46420	0,842
Японія	20	0,891	83,5	37322	0,810
Австрія	23	0,885	81,1	47824	0,794
Італія	27	0,873	82,4	35896	0,790
Польща	36	0,843	76,7	26135	0,825
Білорусь	50	0,798	71,3	17661	0,834
Росія	50	0,798	69,8	24451	0,780
Грузія	76	0,754	74,3	9679	0,770
Україна	81	0,747	68,1	7916	0,796
Молдова	107	0,693	68,9	5039	0,653
Марокко	126	0,628	74,0	7821	0,467
Ангола	149	0,532	52,3	7371	0,474
Нігер	188	0,348	61,4	954	0,199

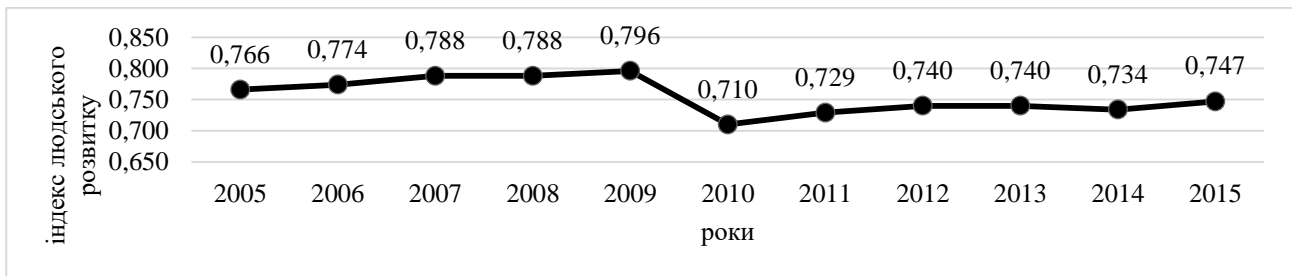
Джерело: складено авторами на основі [9]

Як видно з даних табл. 2, тривалість життя в Україні серед аналізованих країн складає в середньому 68,1 років, порівняно з Норвегією – 81,6 років, тобто в Україні люди живуть на 13,5 років менше. Проте Україна має лідируючі показники у рівні освіти. Так, індекс рівня освіти у 2015 р. в нашій країні дорівнював 0,796. Співвідношення рівня освіти в Україні з іншими складовими ІЛР свідчить про наявність значної диспропорції. В цілому, на основі оприлюднення результатів Програми розвитку

ООН про людський розвиток Україна відноситься до високого рівня розвитку (насамперед за рахунок високого рівня освіти).

Щодо оцінки стану людського капіталу України на сучасному етапі, то вона є неоднозначною. З одного боку, відбувається поліпшення певних якісних його характеристик: збільшується частка населення з вищою освітою; зростає комп'ютерна грамотність; формується вміння працювати в ринковому середовищі; підвищується підприємницька активність. Але разом з тим, в Україні відбуваються процеси, які призводять до його зниження. Не підвищуються темпи відтворення населення, внаслідок чого його структура набуває більш вираженого депопуляційного характеру: погіршуються показники здоров'я людей усіх вікових груп, зростають показники старіння населення.

Для більш наочного уявлення простежимо динаміку значення ІЛР України за період 2005-2015 рр. на рис 1.

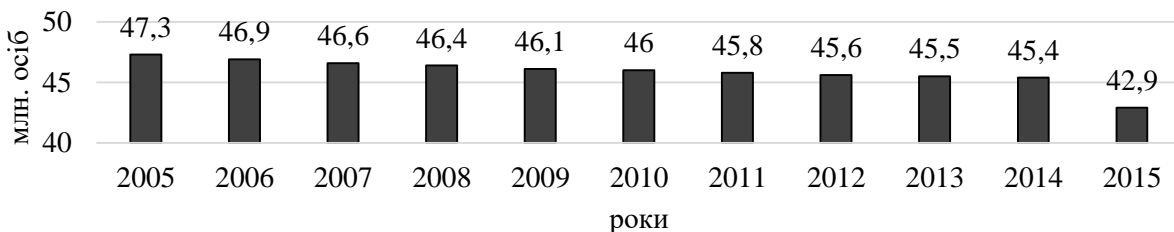

Рис.1. Динаміка індексу людського розвитку України

Джерело: розроблено авторами на основі [9]

Як видно з рис. 1, за 2005-2009 рр. динаміка ІЛР характеризується незначною амплітудою коливань. Найменше значення ІЛР припадає на 2010 р. - коли країна переживала світову фінансово-економічну кризу. Слід зазначити, що процес формування, відтворення та розвиток людського капіталу в Україні супроводжується впливом багатьох чинників, основними з яких є :

1. Негативні тенденції у демографічній ситуації країни. Депопуляція є сталою тенденцією української демографічної ситуації. Кризові явища, нестабільна політична ситуація, що спостерігаються в нашій країні призвели до стрімкого збільшення смертності та скорочення тривалості життя (рис. 2).

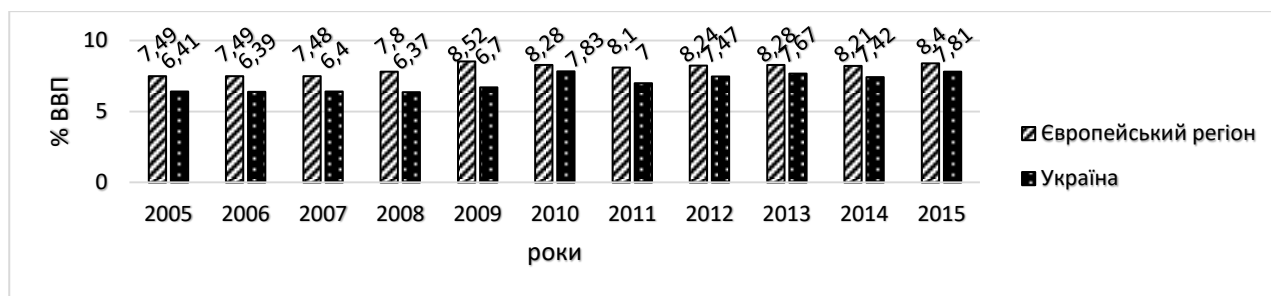

Рис 2. Динаміка чисельності населення України за 2005–2015 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [5]

За аналізований період чисельність населення України зменшилася на 4,4 млн. осіб та складає 9,3 %. Станом на 1 лютого 2015 року чисельність наявного населення України вказана без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Причинами негативної тенденції чисельності населення України є: низька тривалість життя; зменшення народжуваності та її збереження на низькому рівні; військові дії в країні [5].

2. Інвестиції держави у розвиток людського капіталу. На рівень розвитку людського капіталу значний вплив мають обсяги фінансування з Державного бюджету на освіту, охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток населення. На рис. 3 представлено загальні витрати на охорону здоров'я в Україні порівняно з європейським регіоном за 2005-2015 рр.

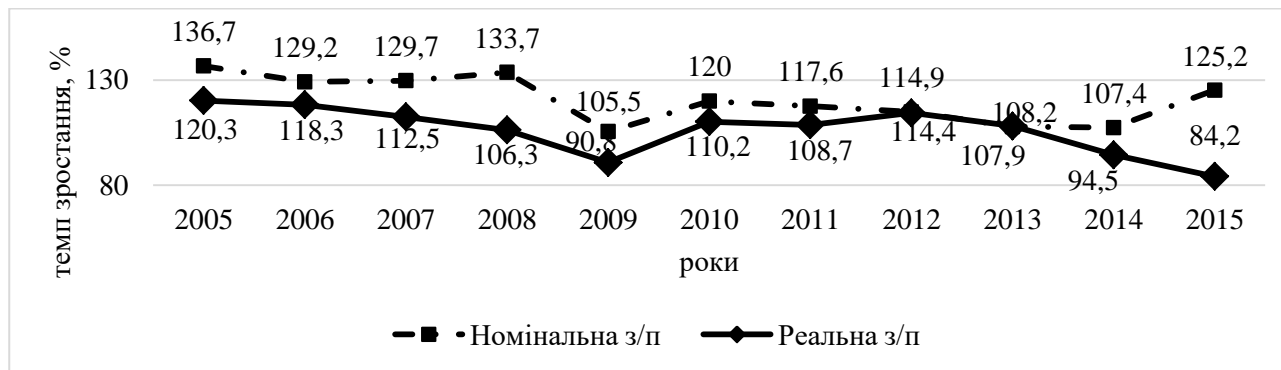

Рис. 3. Загальні витрати на охорону здоров'я в Україні порівняно з Європейським регіоном за 2005-2015 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [3; 5]

Аналіз ситуації, яка склалась наразі в системі охорони здоров'я України свідчить про те, що принципи діяльності цієї галузі не зовсім відповідають сучасним економічним умовам держави. Витрати на охорону здоров'я України у 2015 р. склали 7,81 % від ВВП, в той час як у Європейському регіоні в цілому фінансування складає 8,4% як мінімум. На сьогодні українська система охорони здоров'я перебуває у стагнующому стані, коли коштів вистачає лише на підтримання життєдіяльності існуючої системи.

3. Рівень доходів населення. Аналіз динаміки доходів населення України показує, що за останні роки номінальні доходи частково зростали, проте реальні доходи значно зменшилися (рис. 4).

Рис. 4. Темп зростання номінальної та реальної заробітної плати в Україні за 2005-2015 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [5]

В Україні спостерігається зниження темпів зростання реальної заробітної плати. Такий результат спричинений переважно галопуючим зростанням цін, а точніше невідповідністю між зростанням цін і зарплати.

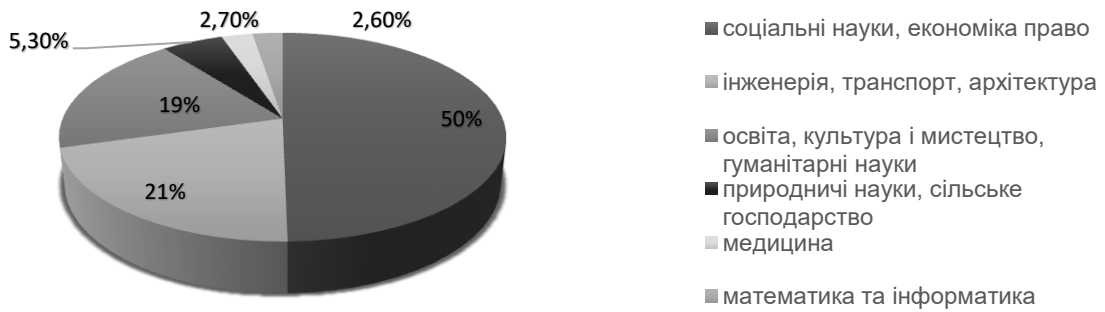
Зниження темпів зростання реальної заробітної плати – негативна тенденція, бо призводить не до поліпшення рівня життя, а до його погіршення.

4. Якість освіти. Зниження якості української освіти стає предметом серйозного занепокоєння вітчизняних роботодавців. Лише половина випускників українських університетів де-факто затребувана роботодавцями.

У 2014 році майже 50 % випускників ВНЗ склали ті, хто здобув освіту за напрямками підготовки «соціальні науки, економіка, комерція та підприємництво, право», тоді як «інженерія, транспорт, архітектура» – 21 %, «освіта, культура і мистецтво, гуманітарні науки» – 19 %, «природничі науки, сільське господарство, лісництво і рибництво» – 5,3 %, «медицина» – 2,7 %, «математика та інформатика» – 2,6 % (рис. 5) [8].

Це становить серйозну проблему для майбутнього інноваційного розвитку суспільства вже в найближчому майбутньому. Загальні витрати на освіту в Україні у 2010 р. становили 91,07 млрд грн, у 2011 р. – 97,60 млрд грн, у 2012 р. – 111,18 млрд грн, у 2013 р. – 115,96 млрд грн. У вищій школі за міжнародною стандартною класифікацією освіти наочною є незбалансованість між масштабами діяльності та обсягами фінансування.

Дефіцитні бюджети на освіту, нерегулярне надходження бюджетних коштів і непрозорість їхнього розподілу на обласному і місцевому рівнях спричиняють зниження якості й ефективності освітніх послуг.

Рис. 5. Здобуття освіти в Україні за напрямками у 2014 р.

Джерело: розроблено авторами на основі [8]

5. Ринок праці. За даними Державної служби статистики України, ситуація на ринку праці є вкрай напруженою та характеризується скороченням попиту на робочу силу. Динаміку зміни чисельності зайнятих осіб в Україні представлено в табл. 3 та безробітних осіб на рис. 6.

Таблиця 3

Зміна чисельності зайнятого населення в Україні 2010-2015 рр.

Рік	Зайняте населення			
	у віці 15-70 років		працездатного віку	
	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2005	20 680,0	57,7	18 886,5	65,4
2006	20 730,4	57,9	19 032,2	65,9
2007	20 904,7	58,7	19 189,5	66,7
2008	20 972,3	59,3	19 251,7	67,3
2009	20 191,5	57,7	18 365,0	64,7
2010	19 180,2	58,4	17 451,5	65,5
2011	19 231,1	59,1	17 520,8	66,3
2012	19 261,4	59,6	17 728,6	66,9
2013	19 314,2	60,2	17 889,4	67,3
2014	18 073,3	56,6	17 188,1	64,5
2015	16 443,2	56,7	15 742,0	64,7
2015/2005,+/-	-4236,80	-1,00	-3144,50	-0,70
2015/2005,%	-20,49	-	-16,65	-

Джерело: розроблено авторами на основі [5]

Рис. 6. Динаміка зміни безробіття населення в Україні за 2005-2015 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [4]

Дані табл. 3 свідчать, що упродовж 2005-2015 рр. спостерігається негативна тенденція зміни зайнятого населення України. Так відбулося скорочення зайнятого населення у віці 15-70 років на 4236,80 тис. осіб або на 20,49%. Зайняте населення працездатного віку на початок аналізованого періоду складало 18886,5 тис. осіб, а на кінець - 15742 тис. осіб, скорочення складає майже 17 %.

Найбільший рівень безробіття в країні спостерігався у 2009-2010 р. під впливом світової фінансово-економічної кризи.

До причин незайнятості безробітних слід віднести: звільнення з економічних причин; звільнення за власним бажанням; демобілізація з військової строкової служби; не працевлаштування після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів; звільнення за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю; звільнення у зв'язку з закінченням строку контракту та інші причини безробіття [1].

Ситуація на ринку праці України нині перебуває під впливом складних економічних та політичних умов.

6. Міграційні процеси в країні. Важливим фактором, що спонукає населення до міграції є високий рівень безробіття. Згідно з дослідженнями Міжнародної організації з міграції (МОМ), кожен другий молодий українець віком від 20 до 35 років виявляє бажання емігрувати з України [7].

За даними Державної служби статистики України на рис. 7 представлені країни, до яких найчастіше емігрують українці.

Рис. 7. Трудові мігранти за країнами перебування у 2010-2014 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [7]

7. Екологія. Як відомо Україні притаманні такі екологічні проблеми, як кислотні дощі, транскордонне забруднення, руйнування озонового шару, потепління клімату, накопичення відходів, особливо токсичних та радіаційних, зниження біологічного різноманіття, що призводить до значного погіршення стану повітря та здоров'я людей.

Отже, на даний час основними чинниками, що зумовлюють погіршення функціонування людського капіталу в Україні є: низькі темпи зростання реальних доходів населення, низький рівень життя громадян, високий рівень безробіття та демографічна криза, відтік висококваліфікованих працівників за кордон.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, щоб уникнути негативних впливів перерахованих вище чинників на розвиток людського капіталу, слід здійснити наступні заходи:

– удосконалення з боку держави нормативно-правової бази щодо підвищення ефективності формування й використання людського капіталу, що спонукатиме збільшити витрати підприємств і приватних підприємців у розвиток людського капіталу своїх працівників;

– забезпечення пріоритетності розвитку науки та науково-технічного потенціалу вищих навчальних закладів шляхом виділення коштів із державного бюджету на перспективні наукові проекти;

– удосконалення системи стимулів до певного виду трудової діяльності. У цьому напрямі держава засобами антимонопольної, податкової та дозвільної політики повинна сприяти підвищенню професійної мобільності та конструктивної конкуренції на ринку праці;

– запровадження практики укладання тристоронніх угод "студент - вищий навчальний заклад - роботодавець";

– розвиток систем професійного навчання і перенавчання працівників відповідно до потреб ринку праці;

– розробка програми щодо стимулювання самозайнятості для осіб, які повертаються після трудової діяльності з-за кордону;

– реформування систем соціальної підтримки та охорони здоров'я.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є дослідження ролі людського капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України.

Література

1. Баришнікова О. Є. Ринок праці України: тенденції та особливості розвитку [Електронний ресурс] / О.Є. Баришнікова // Ефективна економіка. – 2015. – № 12. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4668>
2. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : [монографія] / О. А. Грішнова. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2001. – 254 с.
3. Всесвітня організація охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://data.euro.who.int/hfad/b/shell_ru.html
4. Державна служба зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.ukrstat.gov.ua
6. Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення : [монографія] / В.М. Лич, І.К. Бондар, І.О. Лютий, О.А. Грішнова та ін. [За ред. В.М. Лича]. – К. : КНУБА, 2009. – Ч. I. – 224 с.
7. Міграційний профіль України 2010-2014 [Електронний ресурс] / Державна міграційна служба України. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/images/files/pr2014_1.pdf (2015)
8. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України [за заг. ред. В. Г. Кременя]. – Київ : Педагогічна думка, 2016. – 448 с.
9. Програма розвитку ООН: Індекс людського розвитку в 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2015/12/16/7285>

References

1. Baryshnikova, O. Ye (2015), "The labor market in Ukraine: Trends and peculiarities of development", *Efektivna ekonomika*, no. 12, pp., available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4668> (access date January 12, 2017).
2. Hrishnova, O.A. (2001), *Liudskiy kapital: formuvannia v systemi osvity i profesiinoy pidhotovky* [Human capital: formation in education and training], monograph, T-vo "Znannia", KOO, Kyiv, Ukraine, 254 p.
3. World Health Organization (2017), available at: http://data.euro.who.int/hfad/b/shell_ru.html (access date February 28, 2017).
4. State Employment Service of Ukraine (2017), available at: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543 (access date January 30, 2017)
5. State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: <http://vvv.ukrstat.gov.ua> (access date February 20, 2017).
6. Lych, V.M., Bondar, I.K., Liutyi, I.O. and Hrishnova, O.A. (2009), *Liudskiy kapital Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy vidtvorennia* [Human Capital Ukraine: state, problems and prospects of reproduction], monograph, KNUBA, Kyiv, Ukraine, part 1, 224 p.
7. State Migration Service of Ukraine (2015) "Migration profile of Ukraine 2010-2014", available at: http://dmsu.gov.ua/images/files/pr2014_1.pdf (access date February 21, 2017).
8. Kremen, V.H. et al. (2016) *Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini* [The national report on the state and prospects of development of education in Ukraine], Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, Pedahohichna dumka, Kyiv, Ukraine, 448 p.
9. UNDP: Human Development Index in 2015 (2015), available at: <http://gtmarket.ru/news/2015/12/16/7285> (access date February 3, 2017).

Рецензент: д-р техн. наук, професор кафедри економіки,
організації та управління підприємствами ДВНЗ «Криворізький
національний університет» В.А. Ковальчук